

OSCE human dimension in the sphere of constitutional justice

Людський вимір ОБСЄ у сфері конституційного правосуддя

Oleksandr Radzivil, Iryna Tolkachova

Key words:

human dimension, constitutional justice, OSCE recommendations, considerations of amicus curiae, constitutional complaint.

Ключові слова:

людський вимір, конституційне правосуддя, рекомендації ОБСЄ, міркування amicus curiae, конституційна скарга.

Конституційне правосуддя впродовж минулого і на початку поточного століття відіграє важливу роль у тривалому та багаторівневому русі народів і націй від традицій і цінностей станово-кастових суспільств до ідеалів громадянського суспільства, захищаючи такі невід'ємні складові частини останнього, як верховенство права, збалансованість гілок влади і прозорість їх діяльності, відповідність поточного законодавства нормам конституції, а законодавства й конституції – міжнародним стандартам, передусім нормам діяльності публічних установ, спрямованим на підтримку ними дружнього комунікаційного середовища для кожної особи, що загалом сприяє тому, щоб право розумілося і діяло як «мистецтво добра і справедливості»¹. Це пов'язано з концепцією «людського виміру» Наради з безпеки і співробітництва в Європі (далі – НБСЄ). З 2007 р., вже Організація з безпеки і співробітництва в Європі (далі – ОБСЄ), зв'язала людський вимір із конкретними завданнями конституційного правосуддя як важливого чинника реформ національних правопорядків².

Для України особливе значення має досвід сусідніх держав, набутий у процесі євроінтеграції, оскільки в пострадянських реаліях ще зберігається потужна інерція міцно вкоріненої практики неправового розв'язання конфліктів інтересів на всіх рівнях суспільних відносин. Євроінтеграційні процеси йдуть альтернативним шляхом – це шлях спільного обережного й комплексного пошуку маловірогідних рішень, які б із максимально можливою ефективністю задовольняли інтереси всіх сторін. Тому для пострадянських, як і взагалі для постсоціалістичних суспільств, обмін досвідом і координація зусиль з ефективного використання конституційного правосуддя в реформуванні національних публічних порядків у напрямі їх підпорядкування завданням реального й ефективного захисту людських цінностей, громадської солідарності й верховенства права особливо важливе.

Виклад основного матеріалу. У розвитку сучасного міжнародного права і, зокрема, його стандартів у захисті прав людини та «доброму врядуванні» провідну роль відіграв досвід регіональних установ післявоєнної Європи, де отримали розвиток кілька регіональних, міжрегіональних і субрегіональних утворень, із яких найважливіший внесок зробили Рада Європи, Європейські Співтовариства і НБСЄ³. Остання почала свою роботу найпізніше, вперше скликана в липні 1973 р. як конференція для співробітництва між європейськими державами з різними політичними режимами й ідеологією. Захист прав людини і вільного пересування людей та ідей (т. зв. «третьої кошик» Заключного акта НБСЄ 1975 р.) розглядався як головний здобуток Наради в справі послаблення ворожнечі й недовіри, зумовлених ідеологічними розколами й війнами ХХ ст. Проте контакт правопорядків, побудованих, з одного боку, на конституційному принципі розмежування компетенцій трьох гілок влади для їх взаємного стримування і балансу, з іншого – на штучно утримуваному тоталітарному режимі та монопольному ідеологічному керівництві комуністичної партії,

¹ Марк ван Хук. Право как коммуникация. Санкт-Петербург : Изд. дом С.-Петербур. гос. ун-та, ООО «Универс. изд. консорциум», 2012. С. 15.

² Конституционное правосудие. Семинар ОБСЄ по человеческому измерению. 14–16 мая 2008. Варшава. Сводный отчет. С. 26.

³ Pyvovar Yu., Radzivil O., Rozum I. The role and significance of the regional european organizations in the process of humanization of national public policy: legal analysis. Internauka : International Scientific Journal. Series : Juridical sciences. 2017. № 5 (5). P. 22.

робив усе більш очевидним вразливість радянського суспільства до будь-яких впливів ззовні. І дійсно, наслідком розвитку гельсінського процесу став крах політичної та ідеологічної структури СРСР і всього «соціалістичного табору». Натомість у процесах євроінтеграції в державах Західної Європи поступово здійснювалася реалізація ідей соціальної злагоди, далеких від «табірного соціалізму», органічно супроводжуючись економічними, гуманітарними та іншими здобутками⁴.

Вперше про людський вимір згадується в заключному акті зустрічі НБСЕ у Відні в 1989 р., де в це поняття включено: повагу до прав людини й основних свобод, контакти між людьми та інші пов'язані з цим питання гуманітарного характеру⁵. Надалі в рамках НБСЕ і ОБСЕ розроблялися більш детальні аспекти людського виміру, конкретні рекомендації державам-членам із їх реалізації та механізми контролю й обміну досвідом із цих питань. Вимоги щодо людського виміру структуровано на сім основних напрямів, за якими держави-члени беруть зобов'язання імплементувати рекомендовані стандарти в свій публічний порядок: 1) у сфері прав народів на самовизначення; 2) у сфері структурних компонентів демократичного суспільства, включно: виборчий процес; розвиток демократії⁶; боротьба з корупцією; громадський контроль за ефективністю управління державними коштами; верховенство права, включаючи незалежність суддів і адвокатів; доступність правосуддя; захист прав затриманих; права ув'язнених; 3) у сфері особистих прав людини, включно: громадянські й політичні, економічні, соціальні й культурні права⁷; 4) зобов'язання щодо окремих груп, які потребують особливого захисту, включно права: національних меншин; корінного населення; біженців, переміщених осіб, репатріантів, апатридів; робочих-мігрантів; осіб з обмеженими можливостями; людей з особливими потребами; дітей; військовослужбовців; позбавлених волі; 5) у сфері забезпечення рівності, толерантності та недискримінації; 6) стосовно особливих загроз людській безпеці: боротьба з насильством і експлуатацією на гендерній і віковій основі, з тероризмом і міжнародною організованою злочинністю, включно: торгівля людьми, незаконна торгівля наркотиками і зброєю; 7) у сфері міжнародного гуманітарного права⁸. Отже, спрямована на регіональну безпеку, концепція людського виміру ОБСЕ розуміє її, передусім, як стан публічного порядку, де гарантована особиста і різного рівня колективна безпека людей.

Суто політичний характер актів ОБСЕ і зобов'язань, що з них випливають, змушують держав-учасниць піднімати питання про узгодження їх із юридичним характером міжнародно-правових зобов'язань. Наприклад, Польща вказує на необхідність надавати юридичну силу найважливішим зобов'язанням у системі ОБСЕ, однак ці питання суперечать налагодженому політичному механізму ОБСЕ і не знаходять загальної підтримки⁹. Особлива роль у забезпеченні виконання зобов'язань державами членами ОБСЕ належить Бюро з демократичних інституцій і прав людини (далі – БДІПЛ), під егідою якого діє низка спеціальних місій ОБСЕ. Держави-учасниці ОБСЕ також розробили спеціальну організаційну структуру для спостереження за невиконанням зобов'язань у сфері людського виміру під назвою «Механізм людського виміру»¹⁰. І хоч цей механізм використовується нечасто, на думку А. Блонда, він має значний потенціал для поліпшення виконання зобов'язань ОБСЕ. Поза використання механізмів ОБСЕ, обтяжених зайвими формальностями, широкі можливості для узгодження внутрішніх питань ОБСЕ надають щотижневі зустрічі Постійної ради¹¹.

Обговорення питань, пов'язаних із підвищенням ролі конституційного правосуддя для виконання зобов'язань у рамках ОБСЕ в галузі людського виміру, ведеться з 2007 р., однак визначальною подією в цьому процесі став Семінар ОБСЕ з людського виміру, спеціально присвячений виключно конституційному правосуддю, організований у Варшаві 14–16 травня 2008 р. Семінар зібрав представників держав-членів ОБСЕ, Ради Європи, Європейського Союзу, неурядових організацій і незалежних експертів¹².

⁴ Корі В. Непередбачені наслідки Гельсінкі. Права людини в Україні. Вип. 21. Київ, 1998. С. 16.

⁵ Человеческое измерение СБСЕ. Вена, 1989 р. Обязательства ОБСЕ в области человеческого измерения. Т. II. Сборник документов в хронологическом порядке. Третье издание. ОБСЕ / БДИПЧ, 2011. С. 69.

⁶ Що включає такі елементи, як: децентралізація влади, прозорість дій адміністрацій, громадський контроль над збройними силами, службою безпеки та поліцією, незалежні правозахисні об'єднання.

⁷ Що включає такі елементи, як: скасування смертної кари, заборона тортур, захист від необґрунтованого позбавлення волі, доступ до інформації, вільна діяльність журналістів, вільне культурне самовираження, права трудящих, право на освіту та ін.

⁸ Обязательства ОБСЕ в области человеческого измерения. Т. I. Сборник документов в тематическом порядке. Третье издание. ОБСЕ / БДИПЧ, 2011. С. 15.

⁹ Блонд А. Людський вимір ОБСЕ: минуле сучасне й майбутнє. Права людини в Україні. Вип. 21. Київ, 1998. С. 8.

¹⁰ Там само. С. 23.

¹¹ Обязательства ОБСЕ в области человеческого измерения. Т. I. Сборник документов в тематическом порядке. Третье издание. ОБСЕ / БДИПЧ, 2011. С. 32.

¹² Конституционное правосудие. Семинар ОБСЕ по человеческому измерению. Сводный отчет. Варшава, 2008. С. 8.

Учасники семінару підкреслили, що робота ОБСЄ з підвищення ефективності конституційного контролю в державах-членах відіграє ключову роль у забезпеченні верховенства права. Такий контроль може здійснюватися лише неупередженими органами відправлення конституційного правосуддя, незалежними від зовнішнього тиску. З одного боку, перед ним стоїть завдання розробити прийнятні підходи до спротиву подібному тиску, а з іншого – конституційні суди повинні приймати свої рішення за повного усвідомлення того політичного контексту, в якому вони функціонують¹³. Конституційні суди є гарантами забезпечення верховенства конституційних положень і виконання міжнародно-правових зобов'язань, включаючи зобов'язання з прав людини. Як невід'ємна складова частина системи стримувань і противаг, вони мають тлумачити й уточнювати межі повноважень між виконавчою та законодавчою гілками влади, забезпечувати звітність державних органів і сприяти стабільності конституційного ладу¹⁴.

Під час дискусій також неодноразово відзначалося, що принцип верховенства права в контексті людського виміру ОБСЄ вимагає від конституційних судів тлумачити національні конституції в дусі «вищої цінності людської особистості», як вони проголошені в Заключному акті Копенгагенської Наради 1990 р.¹⁵. Особлива увага в цьому сенсі була приділена доступності конституційного правосуддя для громадян, зокрема, розглянуто різні моделі забезпечення права громадян на звернення до конституційного суду та їх порівняльні переваги. Також було визнано, що наявність альтернативних каналів доступу до правосуддя, таких як подання до суду міркувань *amicus curiae*¹⁶ та інших подібних процедур, має сприяти відкритості конституційного правосуддя громадській думці. На думку учасників Семінару, міркування *amicus curiae* дозволять робити установам громадянського суспільства свій внесок у мотивацію судів, позитивно впливаючи на якість конституційного правосуддя¹⁷. На семінарі також розглядався досвід із підвищення доступності конституційного правосуддя шляхом організації прямих телевізійних трансляцій і прес-конференцій, а також через публікації протоколів судових засідань із метою підвищення прозорості судових процедур. Ці та інші заходи сприяють найважливішому чиннику солідаризації суспільства – зміцненню довіри до судової системи та держави.

Конкретні рекомендації ОБСЄ, прийняті на семінарі, адресовані як державам-учасникам, так і органам ОБСЄ. Для держав-учасниць, зокрема, запропоновано такі рекомендації: 1) всі органи державної влади повинні поважати незалежність конституційних судів і забезпечувати їх свободу від політичного тиску під час прийняття і винесення рішень; 2) рішення конституційних судів повинні бути остаточними і виконуватися органами влади своєчасно та належним чином; 3) державні службовці, включаючи суддів, повинні усвідомлювати роль конституційного суду й імперативний характер їх рішень; 4) держави-учасниці повинні забезпечити необхідну фінансову незалежність конституційних судів; 5) процедури призначення суддів конституційних судів повинні містити необхідні гарантії їх неупередженості та свободи від неправомірного політичного й економічного впливу; 6) держави-учасниці повинні розробити прийнятну модель індивідуального звернення громадян у конституційні суди з урахуванням вимог міжнародно-визнаних стандартів дієвого правового захисту й ефективного конституційного правосуддя; 7) конституційні суди повинні надавати можливість громадянському суспільству здійснювати свій внесок у підвищення їх ефективності шляхом подання своїх міркувань *amicus curiae* чи використання подібних механізмів; 8) конституційним судам належить приймати заходи з підвищення прозорості своїх процедур шляхом використання прямих телевізійних і веб-трансляцій судових засідань і відкритої публікації протоколів слухань; 9) конституційним судам належить регулярно публікувати повні тексти своїх рішень, включаючи всі особливі думки, а також їх резюме; 10) держави-учасниці повинні розробити і впроваджувати ефективні та доступні системи адміністративного правосуддя як передумови забезпечення вертикальної відповідальності державних органів і верховенства права¹⁸.

Для ОБСЄ, його інститутів і польових місій були прийняті такі рекомендації: 1) сприяти більшій обізнаності про вимоги ОБСЄ з людського виміру, включно серед суддів конституційних судів; 2) сприяти розвитку контактів і обміну досвідом між органами відправлення конституційного правосуддя держав-членів, а також їх контактів із міжнародними судами і трибуналами; 3) розробляти, просувати і підтримувати на

¹³ Там само. С. 24.

¹⁴ Там само. С. 4.

¹⁵ Обязательства ОБСЄ в области человеческого измерения. Т. II. Сборник документов в хронологическом порядке. Второе издание. ОБСЄ / БДИПЧ, 2006. С. 74.

¹⁶ *Amicus curiae* (дослівно з латини «друг суду») – особа, що не бере участь у справі – експерт, радник.

¹⁷ Конституционное правосудие. Семинар ОБСЄ по человеческому измерению. Сводный отчет. Варшава, 2008. С. 13.

¹⁸ Там само. С. 15.

території держав-членів програми, які б сприяли верховенству права і конституціоналізму, дотриманню конституції органами державної влади і підвищенню ефективності засобів правового захисту¹⁹.

Безперечно, особливості функціонування конституційної юстиції в кожній державі зумовлені певними політичними й історичними передумовами. Перші кроки щодо започаткування конституційного процесу в Україні були здійснені ще в 1992 р., коли країна активно долучалася до міжнародного співтовариства²⁰, а Верховна Рада України прийняла 03 липня 1992 р. Закон України «Про Конституційний Суд України» та призначила Голову Конституційного Суду України, того ж року була прийнята концепція реформи всієї системи судочинства. Проте реформаторська енергія перших років незалежності наразилася на активний спротив в Україні привілейованих прошарків колишнього радянського суспільства, що прагнули максимально реалізувати свої переваги, користуючись контролем над ресурсами колишнього СРСР, ліберальним законодавством незалежної України та загальною нестабільністю. Можливості їх впливу на суспільну думку, які, серед іншого, широко застосовували прорадянську демагогію, вже тоді були значними, тим більше, що солідарне прагнення народу до євроінтеграції, властиве першим рокам незалежності, було витіснене реальними проблемами виживання на тлі криміналізації бізнесу і державних служб. Проте реформи суспільства продовжилися, чому сприяло співробітництво України з ОБСЄ.

За період роботи Конституційного Суду України в процесі співробітництва з ОБСЄ неодноразово поставало питання про матеріально-правове та процесуально-організаційне забезпечення доступу осіб до конституційного правосуддя, у т. ч. за допомогою інституту конституційної скарги, який функціонує в більшості сучасних соціальних, демократичних і правових держав вже досить довгий термін. Конституційна скарга, безперечно, є одним з інструментів гарантування та захисту конституційних прав і свобод органами конституційної юстиції. На підставі Закону України «Про внесення змін до Конституції України (в частині правосуддя)» від 02 червня 2016 р. Конституцію України доповнено положенням про те, що кожному гарантується право звернутися з конституційною скаргою до Конституційного Суду України з підстав, установлених цією Конституцією, та у порядку, визначеному законом (ч. 4 ст. 55)²¹.

Важливою подією для України стало підписання Угоди про асоціацію з Європейським Союзом²² і прагнення України адаптувати свій суспільний лад до *acquis* ЄС, що поширюється і на деякі найважливіші акти Ради Європи та НБСЄ / ОБСЄ. Це сприяло прийняттю нового Закону України «Про Конституційний Суд України»²³, яким, серед іншого, впроваджений інститут конституційної скарги. Конституційна скарга є реальною можливістю для осіб звертатися до компетентних органів конституційного судочинства з письмовою заявою про перевірку конституційності законів, які скасовують чи обмежують конституційні права і свободи. Головною умовою звернення до Конституційного Суду України є наявність судових рішень, у яких було застосовано норму, конституційність якої оскаржується, та використання суб'єктом звернення всіх засобів юридичного захисту своїх прав. На відміну від інших скарг або позовних заяв, рішення за конституційною скаргою має не індивідуальний, а загальний характер, поширюється на всіх осіб, права яких можуть бути порушені дією неконституційного акта.

Висновки. Концепція «людського виміру» НБСЄ / ОБСЄ свідчить про чітке усвідомлення її авторами зумовленості безпеки й комфортності суспільних відносин на різних рівнях організації соціальної системи – чи то родини, територіальної громади, національної держави, регіонального інтеграційного об'єднання, чи то глобального міжнародного співтовариства – передусім мотиваціями, які активізують їх учасників, що, в свою чергу, залежить як від сьогоденної забезпеченості громадян України необхідним комплексом умов духовно-інтелектуального, організаційно-правового і матеріального характеру, які включені в поняття «людський вимір», так і від інерції суспільних відносин, успадкованих від минулої історичної епохи.

З 1989 р. БДІПЛ НБСЄ / ОБСЄ, часто у співробітництві з Радою Європи, на основі наукових висновків експертів надає у сфері людського виміру рекомендації державам-членам, які покликані сприяти роботі їх публічних установ у режимі створення «дружнього соціального середовища» для звичайного громадя-

¹⁹ Там само. С. 18.

²⁰ 30 січня 1992 р. Україна стала членом НБСЄ, 03 вересня 1992 р. – членом Міжнародного валютного фонду і Міжнародного банку реконструкції й розвитку, 10 листопада 1992 р. – членом Всесвітньої Митної Організації.

²¹ Конституція України : прийнята на п'ятій сесії 28 червня 1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

²² Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом від 21 березня / 27 червня 2014 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua>.

²³ Про Конституційний Суд України: Закон України від 13 липня 2017 р. № 2136-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2017. № 35. Ст. 376.

нина, з урахуванням особливих потреб окремих соціальних груп, осіб жіночої та чоловічої статі різних вікових категорій. Для підвищення дієвості роботи НБСЕ / ОБСЕ в цьому напрямі розроблено «Віденський» і «Московський» механізми ОБСЕ, покликані активізувати зрушення в стилі роботи публічних установ держав-членів у напрямі забезпечення й дотримання ними всіх аспектів людського виміру.

З 2007 р. предметом уваги ОБСЕ стало конституційне правосуддя, яке розглядається як гарант відповідності законодавства, конституцій і конституційного процесу держав-членів ОБСЕ «людському виміру». Тому обговорення питань, пов'язаних із підвищенням ролі конституційного правосуддя в процесі виконання зобов'язань у галузі людського виміру, відбувається в рамках ОБСЕ більше десятиліття. Але ті складнощі, з якими реалізуються рекомендації ОБСЕ на пострадянському просторі, особливо відчутні в сфері людського виміру, вимоги якого безпосередньо торкаються міжособистісних відносин, що з огляду на соціальне розшарування пострадянських суспільств дедалі більше відступають від ідеалів, на які зорієнтована євроінтеграція.

Розуміння взаємозумовленості та постійного зворотного зв'язку між станом суспільства і домінуючими мотивами індивідуальної поведінки його членів, яке стало теоретичною основою концепції «людського виміру», можна віднести до здобутків революції в науках про людину й суспільство, яка найбільш інтенсивно проходила в ХХ ст. і здобутки якої не могли вільно проникати за «залізну завісу» в СРСР і широкому загалу були невідомі. Сучасний істеблішмент пострадянських республік, вихований в інформаційному полі, побудованому на ґрунті марксизму-ленінізму, навіть нещадно критикуючи його, залишається в полоні його стилю мислення, гідного середини ХІХ ст. Тому за формального прагнення імплементувати «букву» норм, що складають *acquis ЕС*, включно й рекомендації ОБСЕ стосовно людського виміру, маємо тотальне нерозуміння їх «духу», що залишається однією з найважливіших причин неуспіху у впровадженні реформ, які є невід'ємною складовою частиною євроінтеграції.

Для конституційного судочинства України важливим кроком стало запровадження інституту конституційної скарги, який, принаймні формально, відкрив можливість зворотного зв'язку між конституційною юстицією і населенням. Так, у новому Законі України «Про Конституційний Суд України» закріплено механізм звернення з конституційною скаргою. З урахуванням рекомендацій ОБСЕ конституційне правосуддя України, можливо, надалі отримає й інші механізми підвищення його чутливості до проблем, які перешкоджають реалізації конституційних прав для більшості її громадян. Забезпечення верховенства права, на основі його єдності, за відповідності нормам Основного Закону, а також вдосконалення форм зворотного зв'язку між Конституційним Судом і громадянським суспільством забезпечить Україні відповідність її характеристиці як «демократичної, соціальної, правової, держави», задекларованій Конституцією України. Кожен громадянин України має бути впевненим, що він не лише *de jure*, а й *de facto* є найвищою соціальною цінністю. Ця умова довіри до свого суспільства і держави є найважливішою гарантією її суверенітету та незалежності за будь-яких викликів ззовні.

Summary

The pledge of effectiveness of OSCE recommendations on human dimension depends on the efficiency and systemacy of their implementation that has been favoured by constitutional justice in recent years. The article analyzes in detail the measures taken by representatives of the OSCE and their proposals in the context of constitutional justice, on the basis of which the authors made their own conclusions and recommendations on optimization of activities of the Constitutional Court of Ukraine.

Анотація

Запорукою дієвості рекомендацій ОБСЕ із людського виміру є оперативність і системність їх впровадження, чому в останні роки покликано сприяти конституційне правосуддя. У статті детально проаналізовані заходи, що проводилися представниками ОБСЕ, та їх пропозиції в контексті конституційного правосуддя, на підставі яких авторами зроблено власні висновки та рекомендації щодо оптимізації діяльності Конституційного Суду України.

Використана література:

1. Марк ван Хук. Право как коммуникация. Санкт-Петербург : Изд. дом С.-Петерб. гос. ун-та, ООО «Универс. изд. консорциум», 2012. 288 с.
2. Конституционное правосудие. Семинар ОБСЕ по человеческому измерению. 14–16 мая 2008. Варшава. Сводный отчет. 49 с.
3. Ruvovar Yu., Radzivil O., Rozum I. The role and significance of the regional european organizations in the process of humanization of national public policy: legal analysis. *Internauka : International Scientific Journal. Series : Juridical sciences*. 2017. № 5 (5). P. 22–29.
4. Корі В. Непередбачені наслідки Гельсінкі. *Права людини в Україні*. Вип. 21. Київ, 1998. С. 15–20.
5. Обязательства ОБСЕ в области человеческого измерения. Т. II. Сборник документов в хронологическом порядке. Третье издание. ОБСЕ / БДИПЧ, 2011. 466 с.
6. Обязательства ОБСЕ в области человеческого измерения. Т. I. Сборник документов в тематическом порядке. Второе издание. ОБСЕ / БДИПЧ, 2011. 394 с.
7. Blond A. Людський вимір ОБСЕ: минуле сучасне й майбутнє. *Права людини в Україні*. Вип. 21. Київ, 1998. С. 4–10.
8. Обязательства ОБСЕ в области человеческого измерения. Т. II. Сборник документов в хронологическом порядке. Второе издание. ОБСЕ / БДИПЧ, 2006. 380 с.
9. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
10. Про Конституційний Суд України : Закон України від 13 липня 2017 р. № 2136-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2017. № 35. Ст. 376.

Oleksandr Radzivil,

*PhD in Law, Associate Professor,
Professor of Constitutional and Administrative Law Department
National Aviation University*

Iryna Tolkachova,

*PhD in Law, Associate Professor
of Constitutional and Administrative Law Department
National Aviation University*